

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПІДРУЧНИКІВ І НАВЧАЛЬНИХ ПОСІБНИКІВ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА ЗАСАДАХ ДИТИНОЦЕНТРИЗМУ

А. Д. Цимбалару,

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник відділу
інновацій та стратегій розвитку освіти
Інститут педагогіки НАПН України

e-mail: A. Tymbalaru@ukr.net

У статті презентуються підходи до модернізації підручників для учнів початкової школи на засадах дитиноцентризму. Опис пропонує підходів проілюстровано прикладами розробленого автором статті інтегрованого посібника-журналу для учнів 1 класу «На крилах успіху» (лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» від 07.08.2017 № 21.1/12-Г-491).

Стаття адресована вчителям, ученим, які проводять дослідження в сфері підручникотворення, викладачам вищих педагогічних закладів освіти та інститутів післядипломної педагогічної освіти, а також усім, кого зацікавить дана тема.

Ключові слова: зміст початкової освіти; навчальний посібник; підручник для початкової школи.

Постановка проблеми. Останні роки педагогічна спільнота активно працює над реформуванням системи загальної середньої освіти. Особливу увагу зосереджено на початковій школі, яка закладає основи для подальшого успішного навчання дітей. Орієнтири для оновлення форм, методів організації освітнього процесу, шляхів структурування змісту освіти задають прийняті в 2017–2018 роках документи: Закон України «Про освіту», Державний стандарт початкової освіти та освітні програми. Дієвість закладеного в цих документах потенціалу для модернізації освітнього процесу значною мірою залежить від того, наскільки пропонувані новації будуть представлені в навчальних книгах — підручниках і посібниках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Створення підручників безперечно має ґрунтуватись на результатах наукових розвідок у галузі підручникотворення вітчизняних (Я. П. Кодлюк, Т. О. Лукіна, О. Я. Савченко та ін.) і зарубіжних (Б. М. Бім-

Бад, Д. Д. Зуєв, І. О. Зимня та ін.) дослідників. Водночас важливим є врахування прогнозованих потреб, виявлених на основі аналізу нового нормативного й програмного забезпечення, та стану освітньої практики.

Як засвідчили результати аналізу стану початкової освіти в Україні [4], спостерігається тривала негативна динаміка погіршення здоров'я молодших школярів, спричинена як умовами навчання, так і певним перевищенням обсягу і надмірною складністю змісту освіти. Наприклад, частка першокласників із хронічними захворюваннями становить 30–35% [2, с. 98]. Зазначені фактори спричиняють психофізіологічне перевантаження учнів, зниження інтересу до навчання, а також негативно впливають на результативність засвоєння навчального матеріалу. Наведені дані переконливо доводять, що впровадження в систему шкільної освіти ідей гуманізації та особистісної спрямованості освітнього процесу більшою мірою є декларативним. Відповідно зусилля розробників навчальної літератури мають бути спрямовані на подолання окреслених проблем. Натомість сучасних досліджень, які б з задавали орієнтири модернізації підручників і посібників на засадах дитиноцентризму, нами не виявлено.

Формулювання цілей статті. У межах формату статті окреслимо підходи до створення сучасних підручників і посібників для початкової школи на засадах дитиноцентризму [1].

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на результати аналізу стану початкової освіти, які свідчать про недостатню увагу до здоров'я дитини, навчальна книга передусім має не тільки створюватись із дотриманням Державних санітарних норм і правил до друкованої продукції для дітей з урахуванням здоров'язбережувальних технологій, а й сприяти виробленню учнями відповідних моделей поведінки. Саме з метою створення умов для формування здорового способу життя у підручниках і навчальних посібниках мають пропонуватись приклади комплексів ранкової зарядки, фізкультхвилинок для виконання на уроках. Важливо, щоб такий підхід реалізовувався системно. Також результати аналізу сучасної практики доводять, що переважна більшість учителів проводять обов'язкові в початковій школі на кожному уроці фізкультхвилинки під мультимедійний супровід. Діти мають дивитись на екран і повторювати рухи. Дослідження того, наскільки такі фізкультхвилинки корисні, і чи не спричиняють вони погіршення зору, відсутні. Але ми глибоко переконані, що таку форму зняття втоми на занятті бажано проводити якомога рідше, незважаючи на зручність використання.

З метою створення альтернативних форм організації фізкультхвилинок у межах дослідно-експериментальної роботи Всеукраїнського рівня за темою «Дидактико-методичне і навчальне забезпечення реалізації концептуальних засад реформування початкової загальної освіти на 2016–2020 роки» (наказ МОН України від 15.07.2016. за № 834) було розроблено 32 комплекси фізкультхвилинок на один навчальний рік — для кожного навчального тижня по одному комплексу. Кожен комплекс проілюстровано й презентовано

в навчальному посібнику (рис. 1). Один такий комплекс уміщує 4 види вправ. Перший вид для м'язів шиї, верхніх та нижніх кінцівок, тулуба; другий — для зняття втоми очей; третій містить артикуляційні вправи; четвертий — пальчикову гімнастику. Учитель використовує кожен вид вправ та обирає частотність й інтенсивність їх виконання учнями з урахуванням навчального предмета, стану здоров'я дітей тощо. Наприклад, на занятті з письма перевага надається пальчиковій гімнастиці, а на занятті з читання — гімнастиці для зняття втоми очей.

Рис. 1. Комплекс вправ для фізкультхвилинок у 1 класі, пропонуваній у № 20 посібника-журнала «На крилах успіху» [5]

Значному розвантаженню учнів сприятиме й уніфікація умовних позначень у навчальних виданнях для початкової школи. Виконаємо невеличкі розрахунки кількості таких умовних позначень для користування дитиною в одному класі, зважаючи на те, що кожен підручник, навчальний посібник і робочий зошит пропонують різні позначки, у тому числі для однакових операцій. Так, маючи комплекти підручника і робочого зошита з чотирьох навчальних предметів, у кожному з яких щонайменше 5 умовних позначок, учень має користуватись 40 умовними

позначками. Чи буде самостійна робота ефективною за таких умов — запитання риторичне. Тому в процесі експериментальної роботи в 1 класі було запропоновано один комплект умовних позначок для всіх навчальних предметів. Крім того, у посібнику до кінця букварного періоду не пропонуються словесні формулювання завдань. Діти орієнтуються виключно на умовні позначки і зразки виконання завдань. Через місяць після початку навчання учні самостійно орієнтувались у посібнику і пояснювали виконання завдань не тільки казковим персонажам, яких навчали, а й вдома батькам. Після експериментальної перевірки запропонованих на початку експериментальної роботи перелік умовних позначок доповнився тільки двома: «порівняй (<, =, >)» та «впиши знак (+ або -)».

Рис. 2. Система умовних позначень для ефективно організації навчальної діяльності першокласників, запропонована у посібниках-журналах «На крилах успіху» [5]

Уніфікація умовних позначень у навчальних виданнях водночас сприятиме узгодженню і координації вимог до учнів кожного з учителів, які працюють у певному класі (класовода та вчителів музичного мистецтва, іноземної мови, образотворчого мистецтва).

Наслідком перевищення обсягу та надмірної складності змісту освіти є й наступна, виявлена в процесі аналізу стану початкової освіти в Україні, проблема. Це втрата дитиною інтересу до навчання. Тому одним із завдань модернізації навчального видання має бути створення умов для збереження пізнавального інтересу учнів. З метою виявлення того, які навчальні книжки викликають інтерес у сучасних дітей, було проведено невеличкий експеримент. Дітям 6–7 років було запропоновано розглянути різноманітні підручники, посібники, робочі зошити, енциклопедії, дитячі журнали. Після цього їм поставили запитання: за якою з цих книжок їм було б цікаво навчатися? Абсолютно всі діти обрали дитячий журнал.

Спираючись на результати цього експерименту, було розроблено інноваційний формат навчального видання — посібник-журнал. Як свідчать результати його впровадження в експериментальних закладах загальної середньої освіти, учням подобається така навчальна книжка. Кожного тижня вони з нетерпінням чекають нового випуску посібника-журналу, намагаються передбачити його тему і навіть колір обкладинки. За словами батьків, діти навчаються із задоволенням і, незважаючи на відсутність домашніх завдань, вдома за власним бажанням виконують додаткові завдання. Крім того, такий формат дозволяє відмовитись від важких портфелів. Дитина йде до школи з одним посібником (48 сторінок) і пеналом. Тож, обрана форма навчального видання сприяє збереженню новизни сприйняття навчального матеріалу дитиною та збереженню її здоров'я.

Основою гуманізації освітнього процесу у початковій школі вважаємо реалізацію цілісного підходу до його організації. Сприйняття довкілля в учнів 6–10 років за своєю суттю є цілісним, як цілісне і саме довкілля. Натомість у школі діти опановують зміст штучно розчленованим на окремі навчальні предмети. До того ж за останні 20 років кількість навчальних предметів у 1 класі зросла на 50%, у 2 класі — на 30%, у 3–4 класах — на 60% [2, с. 103]. Потреба подолати протиріччя між розподілом освітнього процесу на окремі предмети, з одного боку, і цілісністю світу та цілісністю сприйняття дитиною довкілля, з іншого, призвела до створення інтегрованого навчального видання — посібника-журналу, в якому, крім дотримання формату дитячого журналу, органічного поєднано функції підручника і робочого зошита.

Посібник-журнал цілісно презентує навчальний матеріал з усіх навчальних предметів, які учні опановують протягом одного навчального тижня. На кожен з п'яти робочих днів тижня у журналі передбачено один сюжетний малюнок, який розкриває певну соціокультурну тему (орієнтовний перелік яких подано далі). Крім сюжетних малюнків, кожен посібник-журнал містить окремі сторінки для організації занять з усіх навчальних предметів, у тому числі з предметів мистецького циклу та іноземної мови. Виняток складає предмет «Фізична культура». Зміст сюжетних малюнків добирається таким чином, щоб роботу з ним можна було організувати за темою, яка вивчатиметься цього тижня на будь-якому з навчальних предметів. Наведемо приклади запитань і завдань до одного з сюжетних малюнків у посібнику-журналі № 33 для 1 класу за соціокультурною темою «Здрастуй, літечко» (рис. 2).

Для розвитку навички читання (у тому числі розуміння прочитаного) та водночас розвитку уваги учням пропонується прочитати вірш і відшукати та обвести зображення дитини, про яку в ньому йдеться. Розвитку зв'язного мовлення сприятиме завдання зі складання речень, текстів, у тому числі діалогів, за змістом ілюстрації. Для списування може пропонуватись весь вірш або окреме його речення. Наприклад, речення, в якому розповідається про самокат, або речення зі знаком оклику. Відповідно ця робота може організовуватись диференційовано.

Рис. 3. Сюжетний малюнок, пропонований у посібнику-журналі «На крилах успіху» № 33 для 1 класу [5]

Закріпленню знань з природознавства, основ здоров'я сприятимуть завдання на пошук та позначення зображених об'єктів неживої чи живої природи, визначення погодних умов і правил безпечної поведінки на природі, дитячому майданчику, складання правил дружби тощо.

Важливість побудови сучасних підручників на засадах дитиноцентризму зумовлена такою особливістю, що вирізняє учнів молодшого шкільного віку в наш час, як суспільна активність. Це прагнення виконувати суспільно значущу роботу, активно наслідувати дії дорослих, організовувати спільну діяльність, здатність керувати поведінкою і виявлення самостійності та творчої активності [3]. Урахування цієї особливості сучасних дітей під час модернізації навчального видання вимагає презентації змісту освіти на основі наближених до повсякденного життя дитини соціокультурних тем. У якості прикладу пропонуємо таку, перевірену у межах дослідно-експериментальної роботи Всеукраїнського рівня, тематику для 1–2 класів: «Здрастуй, школо!», «Бережу життя і здоров'я», «Я і моя сім'я», «Мій край», «Моя країна — Україна», «Мандруємо світом», «Золота осінь», «Спорт», «У гості до казки», «Рослини — діти Землі», «Новий рік на поріг!», «Тварини — діти Зем-

лі», «Здоров'я — це скарб», «Зимонька-зима», «У світі професій», «Мої права та обов'язки», «Весна-красна», «Зростаємо разом з книгою», «Космічна ера», «Земля — наш спільний дім», «Дружити треба вміти», «Здрастуй, літечко». А також кожного місяця пропонується тема «Календар місяця». Пропоновані теми є наскрізними і стосуються всіх навчальних предметів. Учні впродовж тижня отримують повне уявлення з наскрізної соціокультурної теми, всебічно розкритої через можливості базових навчальних дисциплін та виховних заходів. Вони занурюватимуться у певну соціокультурну ситуацію, маючи спільну тему для обговорення, висловлювання власних думок. Цей підхід дозволяє забезпечити внутрішнє сприйняття дитиною цілей навчання. Вона опановує матеріал, який не нав'язано зовні, а відповідає її запитам.

Урахуванню соціальної активності учнів молодшого шкільного віку, крім добору матеріалу в навчальному виданні за тематичним принципом, сприятиме й організація проектної діяльності. Це спричинено тим, що саме робота над навчальним проектом сприяє формуванню в школярів ціннісного ставлення до освітнього процесу, набуттю досвіду самостійності у вирішенні життєвих проблем. У процесі роботи над навчальним проектом створюються умови для узагальнення учнями одержаних фактів, поєднання їх із власним життєвим досвідом і на цій основі висунування власних ідей щодо можливих шляхів вирішення проблеми, пов'язаної зі змістом певної теми. Водночас діти набувають навичок спільної роботи. Зважаючи на потужний потенціал навчального проекту для соціалізації учнів, у посібниках і підручниках мають пропонуватись відповідні системи завдань. Наприклад, у посібнику-журналі «На крилах успіху» пропонується організація роботи над навчальними проектами поступово — від обговорення продуктів і результатів проектів, що розроблені іншими, зокрема, казковими персонажами, які супроводжують освітній процес — лаксиками (рис. 4), до розроблення проекту в групі або індивідуально за пропонованим самими дітьми планом. Так під час вивчення предмета «Арт-технології та ІКТ» у 1 класі для виконання навчального проекту «Малюнок на асфальті» учням пропонується такий алгоритм виконання.

План

- 1) Обери тему малюнка.
- 2) Визнач, що будеш малювати, щоб розкрити тему.
- 3) Виконай малюнок олівцями на папері.
- 4) Підготуй кольорову крейду.
- 5) Разом з дорослими оберіть місце, де можна малювати на асфальті.
- 6) Разом з дорослими здійснить розмітку обраного місця.
- 7) Розподіліть між однокласниками всі розмічені місця.
- 8) Виконай малюнок на відведеному тобі місці.
- 9) Розкажи однокласникам, батькам про свій малюнок.

Ці проекти виконуються під безпосередньою координацією вчителя. Педагог пропонує шляхи реалізації ідеї проекту, спрямовує на досягнення конкретного результату й заохочує учнів висловити свої пропозиції щодо продуктів проектної діяльності (виготовлення афіші, організація виставки тощо). Спільно визначаються необхідні матеріали та розподіляються обов'язки щодо їх збору й опрацювання.

Рис. 4. Презентація продуктів проектної діяльності казкових персонажів, пропонована в посібнику-журналі «На крилах успіху» [5] під час вивчення предмета «Всесвіт» у 1 класі

Зважаючи на той факт, що останнім часом зростає увага до активізації роботи з батьками та залучення їх до освітнього процесу як повноцінних його учасників, у сучасному посібнику мають бути передбачені певні форми та методи роботи з батьками. Це пов'язано також і з тим, що щоденник учня втратив функції зв'язку учасників освітнього процесу, зокрема вчителя і батьків. Натомість сучасні форми (за допомогою мережі Інтернет) не дають очікуваного ефекту. Тому пропоновані у посібниках і підручниках форми такої роботи є затребуваними, особливо в початковій школі. Наприклад, у кожному посібнику-журналі, за яким дитина навчається протягом тижня, відведено сторінку взаємодії педагога з батьками. На цій сторінці в кінці навчального тижня вчитель може написати батькам кожної дитини подяку, рекомендації, побажання (наприклад, який мультфільм подивитись чи який літературний твір прочитати разом та обговорити в родинному колі). Крім

того, свої побажання, пропозиції можуть писати на цій сторінці й батьки. Також вони мають можливість оцінити якість наданих протягом тижня освітніх послуг. Для цього їм пропонується розфарбувати зображення кружечка повністю, якщо після бесіди з дитиною та аналізу виконаної нею роботи у посібнику-журналі вони цілком задоволені освітніми результатами. Якщо батьки не повною мірою задоволені якістю надання освітніх послуг, то вони мають розфарбувати кружечок наполовину. У разі повного незадоволення результатами роботи батьки кружечок не розфарбовують. Таким чином, учитель має можливість вчасно відреагувати на негативну оцінку батьками якості наданих освітніх послуг, виявити причини незадоволення й швидко усунути їх.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, сучасна навчальна книжка має ґрунтуватись на результатах аналізу стану педагогічної практики, які доводять, що стратегічним напрямом модернізації підручників і посібників є **дитиноцентризм**, навколо якого вибудовується гуманна педагогіка з особистісною спрямованістю навчання. Це передбачає презентацію змісту з орієнтацією на формування здоров'язбережувальної поведінки учнів із урахуванням вікових та індивідуальних особливостей сучасних дітей, активізацію участі батьків у освітньому процесі.

Перспективність подальших досліджень обмежується можливостями видання підручників, побудованих на засадах дитиноцентризму, за державний кошт. Це спричинено тим, що врахування зазначених підходів безперечно додає обсягу навчальному виданню. Натомість нормативними документами він регламентується — не більше 2 частин по 112 сторінок кожна (і це для семигодинних курсів). До того ж нормативними документами не передбачені підручники, в яких діти пишуть, малюють, розфарбовують, оскільки держава оплачує їх видання один раз на 5 років. Третій чинник є адміністративним. Конкурс підручників оголошують і закривають до надання документів, які дозволяють альтернативним до традиційних освітнім програмам, під які створюються підручники, брати в ньому участь.

Використані джерела:

1. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору: монографія / Василь Кремень. — К.: Педагогічна думка, 2009. — 519с.
2. Про зміст загальної середньої освіти: Науково-аналітична доповідь / за заг. ред. В. Г. Кременя. — К.: НАПН України, 2015. — 118.
3. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти. — К: СПД «Цудзиневич Т. І.» — 2007. — 204 с. — С. 41–45.
4. Цымбалару А. Д. Развитие системы начального образования: реалии и перспективы / Цымбалару Анжелика Дмитриевна // Национальный образовательный портал для дошкольного, общего среднего и специального образования Научно-методического учреждения «Национальный институт образования» Министерства образования Республики Беларусь // <http://adu.by/ru/glavnaya-stranitsa/1203-razvitie-sistemy-nachalnogo-obrazovaniya-realii-i-perspektivy.html>

5. Цимбалару А. Д. Навчальний посібник для 1 класу загальноосвітніх навчальних закладів «На крилах успіху» в 32 частинах // Цимбалару А. Д., Пархоменко Н. Є., Бондар І. Ю. // Ч. 1–34. — ТОВ «Освітній центр «На крилах успіху», 2017. — 48 с.

References:

1. Kremen` V. G. Filosofiya lyudy`nocentry`zmu v strategiayah osvith`nogo prostoru: monografiya / Vasy`l` Kremen`. — K.: Pedagogichna dumka, 2009. —519s.
2. Pro zmist zagal`noyi seredn`oyi osvity`: Naukovo-anality`chna dopovid` / za zag. red. V. G. Kremenya. — K.: NAPN Ukrainy`, 2015. — 118.
3. Savchenko O. Ya. Vy`xovny`j potencial pochatkovoyi osvity`. — K: SPD «Czudzy`novy`ch T. I. — 2007. — 204 s. — S. 41–45.
4. Cy`mbalaru A. D. Razvy`ty`e sy`stemy nachal`nogo obrazovany`ya: realy`y` y` perspekty`vy` / Cy`mbalaru Anzhely`ka Dmy`try`evna // Nacy`onal`nyj obrazovatel`nyj portal dlya doshkol`nogo, obshhego srednego y`specy`al`nogo obrazovany`ya Nauchno-metody`cheskogo uchrezhdeny`ya «Nacy`onal`nyj y`nstytut obrazovany`ya» My`ny`sterstva obrazovany`ya Respubly`ky` Belarus` // <http://adu.by/ru/glavnaya-stranitsa/1203-razvitie-sistemy-nachalnogo-obrazovaniya-realii-i-perspektivy.html>
5. Cy`mbalaru A. D. Navchal`ny`j posibny`k dlya 1 klasu zagal`noosvitnix navchal`ny`x zakladiv «Na kry`lax uspixu» v 32 chasty`nax // Cy`mbalaru A. D., Parxomenko N. Ye., Bondar I. Yu. // Ch.1–34. — TOV «Osvitnij centr «Na kry`lax uspixu», 2017. — 48 s.

Цымбалару А. Д.,

**доктор педагогических наук, старший научный сотрудник,
главный научный сотрудник отдела инноваций
и стратегий развития образования
Института педагогики НАПН Украины**

МОДЕРНИЗАЦИЯ УЧЕБНИКОВ И УЧЕБНЫХ ПОСОБИЙ ДЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ НА ОСНОВЕ РЕБЕНКОЦЕНТРИЗМА

В статье презентуются подходы до модернизации учебника для учеников начальной школы на основе гуманизма и личностной направленности. Описание предлагаемых подходов проиллюстрировано примерами разработанного автором статьи интегрированного пособия-журнала для учеников 1 класса «На крыльях успеха» (письмо ДНУ «Институт модернизации содержания образования» от 07.08.2017 № 21.1/12-Г-491).

Статья адресована учителям, ученым, которые проводят исследования в сфере создания учебника, преподавателям высших педагогических учебных заведений и институтов последипломного педагогического образования, а также всем, кого интересует данная тема.

Ключевые слова: содержание начального образования; учебное пособие; учебник для начальной школы.

Tymbalaru A.,

Doctor of Pedagogical Sciences, Chief Researcher at the Innovations and Education Development Strategies Department of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine

MODERNIZATION OF TEXTBOOKS AND MANUALS FOR PRIMARY SCHOOL ON THE PRINCIPLES OF CHILD-CENTRISM

The article outlines the features of a new educational program "On the Wings of Success" prepared before the beginning of 2018-2019 a.y. in accordance with the Law of Ukraine "On Education" and the State Standard for Primary Education and, on its example, the potential of educational programs for the development of primary education in Ukraine is disclosed. The actuality of work is determined by the necessity of disclosing the peculiarities of developing educational programs for primary schools and their construction on the basis of typical programs according to the Law of Ukraine "On Education" adopted in 2017 (from 09.05.2017 № 2145-VII), which for the first time provides for the preparation of educational programs, in particular by pedagogical collectives of the institutions of general secondary education.

By the example of the educational program "On the Wings of Success", the author illustrates the definition of goals (strategic and tactical) of primary education with their subsequent decomposition into tasks that are detailed in accordance with each subject of study. Then the principles and approaches aimed at realization of the specified tasks are presented and described. The peculiarities of organization of the educational process on the defined scientific principles are revealed in all the components of the educational program defined in the Law of Ukraine "On Education" (clause 1, article 32): requirements to persons who can begin to study on it; a list of educational components and their logical consistency; total academic load and expected learning outcomes; forms of organization of educational process; description and tools of the system of in-school education quality assurance; requirements for institutions of general secondary education who will choose the program.

The author emphasizes the importance of approbation and experimental verification within the framework of the All-Ukrainian experiment of the developed educational programs and, taking into account the results of such work, outlines the strategic directions of the development of primary education, which should be reflected in educational programs for primary school.

The article is addressed to teachers, scholars conducting research in the field of education, teachers of higher pedagogical educational institutions and institutes of postgraduate pedagogical education, as well as to anyone interested in this topic.

Keywords: primary education; education development; educational program; innovations.